

О. П. ВАСИЛЬЧЕНКО. ОСНОВНІ ВЛАСТИВОСТІ ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Аналізуються проблеми системи джерел конституційного права України, висвітлюються особливості як системи джерел конституційного права України в цілому, так і окремих її складових. Підкреслюється необхідність наукового обґрунтування юридичної природи та системно-ієрархічних зв'язків між складовими системи джерел конституційного права.

Ключові слова: джерело права, система джерел конституційного права України.

Анализируются проблемы системы источников конституционного права Украины, рассматриваются особенности системы источников конституционного права Украины в целом и отдельных её составляющих. Подчеркивается необходимость научного обоснования юридической природы и системно-иерархических взаимоотношений между составляющими системы конституционного права Украины.

Ключевые слова: источник права, система источников конституционного права Украины.

The author devoted to the study of selected problems of the system of sources of Ukrainian constitutional law, covers in detail the peculiarities of the system of sources of Ukrainian constitutional law as a whole and its components.

Key words: source of law, system of sources of Ukrainian constitution law.

Проблеми джерел права взагалі, в тому числі й галузі конституційного права, постійно привертали до себе підвищену увагу дослідників-теоретиків та практиків. І це не випадково, адже ці питання є вихідною точкою у процесі пізнання всіх інших правових інститутів і самого права.

Як показує вітчизняний і світовий досвід, процес формування й розвитку уявлень про джерела права, у тому числі і конституційного, постійно розвивається і вдосконалюється. На думку автора, під терміном «джерело конституційного права», належить розуміти спосіб існування найбільш суттєвих і загальних правил поведінки (зовнішня форма їх виразу), які володіють власними ознаками і регулюють постійні відносини конституційного характеру.

У цьому зв'язку необхідно з самого початку зазначити, що не всі джерела права, які обґрунтовуються теорією права, є джерелами конституційного права. Щонайменше є два критерії, які допомагають ідентифікувати формальні джерела українського конституційного права, і такими є: публічна влада, що видає акт (закон, указ, постанову) і нормативний зміст акту. Підкреслимо, що в принципі, джерелами конституційного права України є тільки нормативно-правові акти, прийняті офіційними органами влади. З іншого боку, ці нормативно-правові акти повинні виконувати одночасно і умову вміщення юридичних норм, які регулюють фундаментальні соціальні відносини, котрі виникають у процесі встановлення та здійснення влади, регламентують суспільні відносини і зв'язки особливо важливої політичної значущості, життєво важливі для суспільства і держави.

Юридичні властивості джерел конституційного права можна поділити на дві основні групи: 1) загальні, видові ознаки та 2) спеціальні ознаки, що вказують на особливості цих джерел. Загальні, видові ознаки джерел конституційного права

характеризують їх як різновид джерел права та є властивими для більшості джерел права взагалі. До загальних ознак відносимо: 1) формальна визначеність; 2) загальнообов'язковість; 3) загальновідомість; 4) внутрішня структурованість; 5) системний та ієрархичний характер; 6) володіння структурними елементами системи права певною автономією та відносною самостійністю стосовно один одного. Поряд із загальними, видовими ознаками джерела конституційного права наділені спеціальними юридичними ознаками. Спеціальні ознаки дають можливість відмежовувати джерела конституційного права від інших галузевих джерел. Ці ознаки вказують на особливості джерел конституційного права за суттю, змістом, формою і суб'єктами правотворчості. В якості їх спеціальних ознак підкреслюється їх комплексний, політичний і вольовий характер, вони формуються в особливому порядку, мають специфічний предмет правового регулювання, у своїй взаємодії утворюють органічну систему джерел конституційного права, яка має структурні, функціональні та генетичні зв'язки між собою.

У літературі цілком слушно і, з нашого погляду, обґрунтовано вказується на функціональне призначення джерел конституційного права. О.О. Кутафін, наприклад, вказує на те, що вони виконують три тісно пов'язані функції. По-перше, вони втілюють у собі рішення правотворчих органів про створення, зміни або скасування норм конституційного права. Створення джерела конституційного права – невід'ємна частина правотворчості, без якої норми конституційного права не можуть виникнути, а рішення компетентного органу не може отримати значення державної волі, норми конституційного права. По-друге, джерела конституційного права є тією формою, в якій норми конституційного права виступають в реальному житті, з якої здобуваються знання про чинне конституційне право, до якої зазвичай звертаються при вирішенні конкретних правових питань, які виникають у сфері конституційного права. По-третє, джерела конституційного права визначають основи змісту і форми джерел права для всіх інших галузей права¹.

При цьому важливо підкреслити, що нормативно-правовий акт не може слугувати джерелом конституційного права, якщо не має правотворчого значення. Саме тому, на думку О.О. Кутафіна, не можна визнати джерелом конституційного права такі акти, зміст яких зводиться до доведення до відома виконавців нормативних актів вищого органу. В таких випадках юридичний акт нижчестоящого органу використовується не для встановлення, зміни норм права, а лише для «опублікування» акту вищестоящого органу². Крім того, не слід забувати, що джерело конституційного права характеризується такими ознаками: нормативний характер приписів; обов'язковість для виконання; сила державного примусу. Усім джерелам конституційного права, і в першу чергу, нормативно-правовим актам, властиві такі риси: він видається у межах компетенції відповідного державного органу; повинен відповідати актам вищестоящих органів; набуває обов'язкової сили, передумовою якої є, як правило, його оприлюднення або інше передбачене нормами права доведення до відома виконавців³. В.О. Лучін вбачає особливості цих джерел у тому, що вони, по-перше, приймаються з питань, пов'язаних із встановленням і реалізацією народовладдя у формах безпосередньої і представницької демократії, закріплення державного устрою, системи державних органів і засад правового становище особи; по-друге, є результатом правотворчої діяльності представницьких органів державної влади, або результатом правотворчості, що здійснюється безпосередньо народом шляхом референдуму; по-третє, мають комплексний характер, оскільки об'єднують матеріальні і процесуальні норми⁴.

Вважаємо за необхідне більш детально розкрити питання функцій джерел

конституційного права. Адже розуміння сутності та змісту функцій джерел конституційного права дає можливість встановити їх значення для регулювання суспільних відносин та відповідати на питання про роль і значення джерел конституційного права в системі права України. В теорії конституційного права існує кілька точок зору на класифікацію функцій джерел конституційного права. Виходячи з положення про багатофункціональність джерел конституційного права уявляється можливим класифікувати їх за наступними критеріями: за роллю в регулюванні суспільних відносин джерела конституційного права виконують функцію захисту прав і свобод людини і громадянина, функцію забезпечення, охорони, гарантування діяльності органів влади та інші; за способами й засобами впливу на суспільні відносини можна виділити законотворчу, установчу, контрольну, регулятивну, інформаційну, програмну функції; за сферами впливу функції джерел конституційного права можуть бути: політичні, економічні, соціальні, культурні (ідеологічні); за функціями права джерела конституційного права можуть виконувати загальносоціальні функції (наприклад, комунікативну, ціннісну, виховну тощо) та спеціально-юридичні функції.

Спеціально-юридичні функції джерел конституційного права, як і джерела інших галузей права, полягають у здійсненні власне основної функції – регулятивної, рідше – охоронної. Також в числі самих значних функцій джерел конституційного права слід назвати установчу функцію. У своєму зовнішньому вираженні джерела конституційного права виконують системоутворюючу функцію, визначають основні принципи і напрямки розвитку системи права і законодавства держави, відіграють роль фундаменту системи.

На кожному етапі розвитку української державності система джерел права мала свої структурні елементи. Так сталося й з джерелами конституційного права України, які, звичайно, змінювалися і трансформувалися і за формою, і за змістом. Джерела конституційного права пов'язані з державою, оскільки виникли, головним чином, внаслідок нормотворчої діяльності. Джерела права за змістом і за формою не байдужі для правлячої еліти. Вона обирає такі способи вираження та оформлення державної волі, які на даному етапі соціально-економічного розвитку у найбільшій мірі пасують захисту її інтересів та є ефективними.

З вищевикладеного можна зробити висновок про те, конституційне право України включає в якості власних джерел нормативно-правові акти державних органів і органів місцевого самоврядування, договори (міжнародні та внутрішньо-державні), загальновизнані принципи та норми міжнародного права, рішення Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, державно-правові звичаї та правові доктрини. Проте, як випливає з аналізу фахової літератури, питання про віднесення рішень Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, правової доктрини до джерел конституційного права не є таким простим, як це може видатися на перший погляд. Тому, на думку автора, є доцільним, як пропонують окремі дослідники, розглядати джерела права у широкому та вузькому значенні цього слова. На слухну думку О.О. Кутафіна, у широкому значенні джерелом права є всі правові акти, а у вузькому (або власному) – тільки ті правові акти, які містять правові норми⁵. При такому підході до числа джерел права у широкому значенні цього слова, безспірно, входять і судові рішення названих судових органів.

Множинність та видова різноманітність джерел конституційного права Украї-

ни зумовлюється широким колом суспільних відносин, які складають предмет цієї галузі права, а також відповідним комплексом завдань щодо забезпечення їх ефективного правового регулювання. Будучи різноманітними за своєю правовою природою, ці джерела перебувають між собою в генетичних, структурних і функціональних взаємозв'язках. Гетерогенність (неоднорідність) джерел права вимагає існування між ними відносин компліментарності (взаємодоповнення). Поряд з іншими ці фактори дозволяють об'єднати усі джерела в одну систему – систему джерел конституційного права. Можна погодитись із дефініцією поняття «системи джерел конституційного права України», під яким розуміється «сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених конституційних, законодавчих, підзаконних та локальних нормативно-правових актів, що є зовнішньою об'єктивізацією волі Українського народу і політики держави»⁶.

Як і будь-якій системі, даній системі правових актів властива ієрархічна підпорядкованість. Вона нагадує своєрідну піраміду, в якій кожний акт посідає своє, визначене законодавством становище. Це, в свою чергу, передбачає видання у межах компетенції правотворчого органу відповідних актів, які б не порушували їх системний ряд, і не виникало колізій між прийнятими правовими нормами. Найважливішою ознакою, яка визначає місце виданих норм у загальній системі джерел права, є юридична сила акту.

Ця властивість спрямована на усунення колізій між джерелами права; вона встановлюється правилами, що створюються виключно конституційним правом, та є відображенням ієрархії самих державних органів. Ієрархічність джерел конституційного права є виразом не тільки підпорядкованості й субординації, а також відображенням взаємозалежності певних джерел конституційного права. Це проявляється в тому, що в разі втрати юридичної сили одного акту, виникає необхідність відміни чи перегляду всіх інших актів, що від нього виходять.

Однією з особливостей і в той же час одним з важливих принципів існування і розвитку системи джерел конституційного права є верховенство закону. Цей принцип відображає належність влади народу, визнання верховенства нормативних актів, що приймаються безпосередньо народом чи представницьким законодавчим органом влади, обраним народом.

О.В. Оніщенко виділяє таку властивість системи джерел конституційного права України як її динамічність, що пов'язано з «постійною необхідністю збагачення засобів правового регулювання, забезпечення їх відповідності потребам правової практики»⁷.

До властивостей системи джерел конституційного права слід віднести їх публічний характер, в силу того, що конституційне право як галузь права традиційно належить до публічного права. Це робить джерела конституційного права доступними всім і кожному, чому значною мірою сприяє не лише відкритий і прозорий характер об'єктивації конституційних норм у чинному конституційному законодавстві України, а й популяризація Конституції України.

Отже, виходячи з методологічного постулату, під поняттям «система» у сучасній науці розуміється цілісна множинність взаємопов'язаних елементів й основою її ознакою визнається наявність зв'язків між елементами і виникнення в цілісній системі нових якостей, не притаманних елементам, коли вони відокремлені. Ключовими поняттями в методології системних досліджень визнані поняття «елемент», «цілісність», «зв'язок», які й виражають будову системних об'єктів. Завдяки цим ознакам система відособлюється від навколишньої

дійсності, разом з тим залишаючись її складовою.

Цілісність джерел конституційного права, на нашу думку, полягає в тому, що вони є нормативними регуляторами суспільних відносин через посередництво усіх його складових. Достатньо неточно врегулювати один елемент системи, щоб відразу знизити ефективність правового регулювання в цілому. Недостатнє врахування існуючої цілісності системи джерел права, необґрунтоване введення до нього нових компонентів також може звести нанівець позитивні наслідки регулювання. Цілісність є найпомітнішою ознакою джерел права.

Враховати цілісність системи джерел конституційного права необхідно для того, щоб уникати багаторазового дублювання нормативного матеріалу у різних нормативно-правових актах, яке є причиною колізій та громіздкості системи.

Систему джерел конституційного права можна розглядати і як конституційно-правовий інститут, що являє собою сукупність конституційно-правових норм, які визначають види джерел конституційного права, їх юридичні властивості та функції, взаємозв'язок та співвідпорядкованість різних джерел конституційного права, а також місце кожного з джерел конституційного права в ієрархії системи його джерел.

Сама система джерел конституційного права в своїй єдності, являючи собою окремий конституційно-правовий інститут, забезпечує ефективне конституційно-правове регулювання. Система джерел конституційного права постає як впорядкована єдність нормативних приписів. Через вивчення їх системних властивостей підвищується можливість прогнозування тенденцій розвитку правової системи, визначення найбільш ефективних кроків з удосконалення всього механізму правового регулювання.

1. *Кутафин О.Е.* Источники конституционного права Российской федерации. – М.: Юрист, 2002. – С.18-19. 2. Там же. – С. 19. 3. *Вопросы* теории советского конституционного права. Вып. 1. Саратов: Приволжское книжное изд-во, 1967. – С.70-71. 4. *Лучин В.О.* Источники советского государственного права: Учебн. пособ. – Куйбышев, 1976. – С. 4. 5. *Кутафин О.Е.* Цит. работа. – С. 146. 6. *Погорілко В., Федоренко В.* Джерела конституційного права України: поняття, види і система // *Право України.* – 2002. – № 3. – С. 8-15. 7. *Онїщенко О.В.* Конституція України як основне джерело конституційного права України: Дис. канд. юрид. наук. – К., 2005. – С.17.